

БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИ ИҚТИСОДИЙ КЕНГАШИ ВА МАҲАЛЛИЙ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Алланазаров Мурот Мирзаевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Сурхондарё

академик лицейи “Хуқуқшунослик ва ижтимоий-гуманитар

фанлар” кафедраси мудири,

тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

<https://orcid.org/0000-0003-0033-0993>

УДК: 94 (575.1)(100)

Аннотация. Мақола БХСР Иқтисодий Кенгашининг тузилиши, мақсади, вазифалари ҳамда унинг фаолиятида маҳаллий кадрларнинг тутган ўрнига ва маҳаллий кадрлар тайёрлаш масалаларига бағишланган.

Хусусан, БХСР Иқтисодий Кенгашининг таркиби ва Ф.Хўжаев бошчилигида олиб борилган иқтисодий сиёсатнинг мазмун-моҳияти, Бухорода демократик давлат тузишга қўмаклашиш ниқоби остида келган большевиклар бу ердаги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётга араллашиб, уни Россия манфаатларига буриб юборишга ҳаракат қилганликлари архив материаллари асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: БХСР Иқтисодий Кенгаши, иқтисодий сиёсат, марказлаштириш, маҳаллий кадрлар фаолияти, иқтисодий назорат, маҳаллий кадрлар тайёрлаш масалалари, ёш бухороликлар, жадиализм.

Аннотация. Статья посвящена вопросам структуры цели, задачи а также роли и подготовки местных кадров в деятельности Экономического Совета БНСР. В частности над предложением помощи в создании в Бухаре демократического государства большевики, вмешиваясь в политическую, социально-экономическую жизнь, хотели подчинить всё интересам России, что анализировано на основе архивных материалов.

Ключевые слова: Бухарский Экономический Совет, экономическая политика, централизация, деятельность местных кадров, экономической надзор, подготовка местных кадров, малодобухарцы, джадидизм, деятельность национальных лидеров.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

БХСР (1920-1924 йй.) тарихига назар солар эканмиз, унинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида Бухоро Иқтисодий Кенгашининг муҳим ўрин тутганлигига гувоҳ бўламиз. БХСРда сиёсий ҳокимиятни Ёш бухороликлар қўлига олиб берган большевиклар олдида турган навбатдаги вазифа республика иқтисодиётини ҳам марказдан туриб бошқариш, иқтисодий ислохотларни амалга оширишда совет андозасидан фойдаланиш, хом ашё ва табиий бойликларнинг Бухородан марказга ташиб кетилишини таъминлашдан иборат эди.

Шубҳасиз, БХСРда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар большевикларни қониктирмас эди. Айниқса Ф.Хўжаев бошчилигидаги ҳукуматнинг реал мустақилликни қўлга киритишига интилиши Марказ вакиллари ташвишга соларди. Натижада БХСР устидан сиёсий ва иқтисодий назоратни кучайтириш йўли танланди. Ушбу йўналишда Бухоро Иқтисодий Кенгашининг мақсад, вазифалари ҳамда маҳаллий кадрлар фаолияти ва маҳаллий кадрлар тайёрлаш масалаларини тадқиқ этиш ҳам муҳим саналади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Мақолада умумий қабул қилинган методлар-тарихий таҳлил, қиёсий-мантиқий таҳлил, хронологик кетма-кетлик тамойиллари асосида БХСРнинг Бухоро Иқтисодий Кенгаши тузилиши, мақсад ва вазифалари шунингдек, БХСРда сиёсий ҳокимиятни Ёш бухороликлар қўлига олиб берган большевиклар олдида турган навбатдаги

вазифа республика иқтисодиётини ҳам Марказдан туриб бошқариш, иқтисодий ислохотларни амалга оширишда совет андозасидан фойдаланиш, хом ашё ва табиий бойликларнинг Марказга ташиб кетилишини таъминлашдан иборат эди. БХСРдаги иқтисодий ислохотларни амалга оширишда Бухоро Иқтисодий Кенгаши асосий ўрин эгаллайди. Ушбу мавзу бўйича маълумотларни Ўзбекистон Миллий архивининг бир қатор жамғармаларидаги ҳужжатларда, айнан тадқиқ қилинган даврда яшаган давлат арбоблари асарлари, статистик тўпламлар, даврий матбуот материаллари шунингдек, совет ва мустақиллик даври олимларининг тадқиқотларида учратамиз. Мустақиллик даврида мамлакатимизда ушбу мавзу А.А.Пардаев, М.М.Очилов каби олимларнинг тадқиқотларида ҳам ёритилган.

МУХОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). БХСРдаги иқтисодий ислохотларни амалга оширишда Бухоро Иқтисодий Кенгаши муҳим рол ўйнаган. У ўз фаолиятини 1921 йил 12 мартда бошлаган эди (1.6.25). Кенгаш раиси этиб таникли арбоб Мухиддин Мансуров тайинланган. Бухоро Иқтисодий Кенгаши 1921 йил 9 майда қайта тузилиб қуйидаги бўлимлардан иборат бўлган: “1) бошқарув; 2) ишлаб чиқариш; 3) савдо; 4) озиқ-овқат; 5) пахтачилик; 6) транспорт; 7) ҳарбий; 8) молия” (2.6.60).

Бошқарув бўлими раиси, унинг икки ўринбосари ва беш нафар аъзоларидан иборат бўлган. Бухоро Иқтисодий Кенгаши мазкур бўлимлар орқали мамлакат иқтисодиёти устидан назоратни тўлиқ ўз қўлига олган. Бухоро Иқтисодий Кенгаши ташаббуси билан 1921 йил 20 ноябрда РСФСР Савдо халқ комиссарлигининг Ўрта Осиёдаги вакили М.Д.Залсманов ва БХСР Савдо ва ишлаб-чиқариш халқ нозири А.Мухитдинов ўртасида савдо битими тузилган (3.6.102). Битимга мувофиқ, Бухоро ҳукумати Ғарбий Европа бозорларига РСФСР воситачилигида 200.000 дона қорақўл тери сотган. РСФСР ҳукумати қорақўл тери учун 200.000 рубль олтин пулда аванс берган, шунингдек, БХСР

ҳукумати учун керакли бўлган бошқа маҳсулотларни етказиб беришни ўз зиммасига олган (4.6.47).

Бухоро Иқтисодий Кенгаши аҳолидан пахта хом ашёсини сотиб олиш учун ташкил этилган “Бухтекстель” фабрикаси устидан ҳам умумий назорат ўрнатган. Фабриканинг пахта қабул қиладиган пунктлари Хатирчи, Кармана, Янгикўрғон, Ғиждувон, Вобкент, Эски Бухоро, Лақлақа, Когон, Чоржўй, Карки, Термиз ва Шерободда очилган. Ушбу пунктлар аҳолидан 1921 йил маҳаллий пахта хом ашёсини 225000 пуд, америка навли пахта хом ашёсини 57000 пуд, жами 282000 пуд пахта ҳосилини қабул қилган (5.6.63).

Бухоро Иқтисодий Кенгашининг умумий мақсад ва вазифаларига қуйидагилар кирган:

1. Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгаши қарорига кўра, Бухоро Иқтисодий Кенгаши Бухоро Халқ Нозирлар Шўроси ҳузурида халқ хўжалигидаги иқтисодий ислохотлар устидан умумий назорат ўрнатувчи олий орган ҳисобланган (6.6649).

2. Бухоро Иқтисодий Кенгаши БХСРнинг Олий хўжалик органи бўлиб, ўз фаолияти тўғрисида Бухоро Халқ Нозирлар Шўросига ва Бухоро Марказий Ижроия Қўмитасига (БухМИК) ҳисобот беради.

3. Бухоро Иқтисодий Кенгаши қарорларининг бажарилиши БХСРдаги муассасаларга тегишли бўлиб, уларнинг бажарилиши Халқ Нозирлар Шўроси ва Марказий Ижроия Қўмитаси томонидан назорат қилинади.

4. Бухоро Иқтисодий Кенгаши БХСР ҳудудида ягона хўжалик режаларини татбиқ этишда, Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгаши қарорлари ва БХСР билан СССР, ТАССР ва ХХСР ўртасида тузилган шартнома ва келишувлар асосида амалга оширади (7.6.13). Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгаши қарорлари маҳаллий шароитга тўғри келмаса, Бухоро Иқтисодий Кенгаши, Халқ Нозирлар Шўроси ва Марказий Ижроия Қўмитаси билан келишилган ҳолда, унинг ижросини тўхтатиш ҳуқуқига эга бўлган. Кўриниб турибдики, Бухоро Иқтисодий Кенгаши Халқ Нозирлар Шўроси ҳузуридаги Олий хўжалик органи

хисобланиб, БХСР ҳудудида ўтказиладиган иқтисодий ислохотларни амалга оширишда ҳал қилувчи овозга эга бўлган. Албатта, бу ислохотлар Марказ ва унинг Ўрта Осиёдаги таянчи бўлган Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгаши кўрсатмаларига мувофиқ олиб борилган (8.6.49). Мисол тариқасида, 1923 йил 24 ноябрда Бухоро Иқтисодий Кенгашининг навбатдаги мажлисида кўрилган масалалардан бири вақф бошқармасининг молиявий фаолиятини текшириш борасида тўхталиб ўтилган. Мажлис қуйидагича қарор чиқарган: Раҳмат Рафиқов, Қори Йўлдош Пўлатов ва Мусажоновлар вақф бошқармаси чикимларини текшириш, кейинги молиявий ишлар лойиҳасини кўриб чиқиш, ҳар қандай сабабларга кўра вақф бошқармаларига марказ ёки жойларда кассаларга эга бўлмаслик, барча маблағларни марказий банкда сақлаш топширилган. Чунки вақф ерлари бошқаруви Маориф нозирлигига юклатилган эди. Советлар вақфлардан тушадиган фойдани ўз назоратларига олишни мўлжаллаган.

Бухоро Иқтисодий Кенгашининг тузилиши қуйидагича бўлган (9.6.14).

а) Бухоро Иқтисодий Кенгашига раис раҳбарлик қилган, у ўз навбатида Марказий Ижроия Қўмитаси кўрсатмасига кўра Халқ Нозирлар Шўроси раисининг ўринбосари ҳисобланган;

б) Халқ Нозирлар Шўроси кўрсатмасига кўра Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгашининг вакили раис ўринбосари бўлган;

в) Халқ Нозирлар Шўроси кўрсатмасига кўра, Давлат режа қўмитасидан бир вакил унга кирган;

Бухоро Иқтисодий Кенгаши қуйидаги бўлимлардан ташкил топган:

1. Савдо ва ишлаб-чиқариш қўмитаси.
2. Ер ишлари қўмитаси.
3. Ички ишлар қўмитаси.
4. Давлат назорати қўмитаси.
5. Молия қўмитаси.
6. Касаба уюшмаси Марказий Кенгаши

(10.с.734).

1923 йили Бухоро Иқтисодий Кенгашининг раиси Абдулқодир Муҳитдинов, 1924 йилда Гайсинский бўлган. 1922 йил сентябрдан 1923 йил

январгача Бухоро Иқтисодий Кенгаши ўрнида Меҳнат ва Мудофаа Кенгаши ташкил қилиниб унда А.Фитрат раис вазифасини бажарган. Бухоро Иқтисодий Кенгашининг раиси, унинг ўринбосари, Давлат режа қўмитаси ва Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгаши вакиллари биргаликда Иқтисодий Кенгаш Хайъатини ташкил қилган. Ушбу хайъат кундалик ва фавқулудда масалаларни ҳал қилиш ҳуқуқига эга бўлган.

Бухоро Иқтисодий Кенгаши хўжалик ва маъмурий-бошқарув соҳаларидаги ислохотларда иқтисодиёт нозирликлари ва бошқармалар, кези келганда бошқа нозирликлар, ҳатто давлат назорати, ички нозирлиги фаолиятдан ҳам фойдаланган.

Шунингдек, Бухоро Иқтисодий Кенгаши Ўрта Осиё республикалари иқтисодий конференцияси қарорига кўра, жойларда хўжалик бўлимлари ижроия қўмиталари, иқтисодий нозирликлар ва иқтисодий кенгаш идоралари фаолиятини мувофиқлаштириш, раҳбарлик қилиш учун вилоят иқтисодий кенгашларини ташкил қилган (11.6.14).

Бу масала 1923 йил 15 августдаги Бухоро Иқтисодий Кенгашининг навбатдаги мажлисида кўрилган. Унда вилоят иқтисодий кенгашларининг тузилиши, таркиби, мақсад ва вазифалари белгилаб берилган. Иқтисодий кенгаш таркиби беш кишидан иборат бўлган ва улар қуйидаги вазифаларни бажарган;

1) вилоят ижроия комитетининг раиси ёки унинг ўринбосари-кенгаш раиси сифатида; 2) вилоят партия қўмитасидан вакил; 3) молия инспекциясидан вакил; 4) Давлат режа қўмитасидан вакил; 5) ҳал қилувчи овозга эга бўлган вилоят статистика бўлиmidан вакил-у ўз навбатида техник инспектор вазифасини бажарган (12.6.115).

Демак, вилоят иқтисодий кенгашларини тузишдан асосий мақсад республика қуйи бўғинларидаги барча соҳаларда бошқарувни қўлга олиш бўлган. Шунинг учун ҳам вилоят иқтисодий кенгашлари раислари ўз ваколатларидан келиб чиқиб хўжалик ҳаётидаги барча соҳалар борасида маълумотларни Бухоро Иқтисодий

Кенгашига етказиб турган. Вилоят иқтисодий кенгаши ўзига юклатилган вазифалардан келиб чиқиб, барча тўпланган маълумотларни Бухоро Иқтисодий Кенгашига тақдим этган. Бундан ташқари Бухоро Иқтисодий Кенгаши вилоят иқтисодий кенгашлари каби маҳаллий идоралар устидан умумий назоратни ўз қўлига олинган. Вилоятдаги деҳқончиликни ривожлантириш мақсадида Зироат ишлари нозирлиги томонидан қуйидаги вакиллар БХСР вилоятларига нозир этиб тайинланган:

- а) Карманага-Жасурбой Шариф ўғли;
 - б) Беҳбудий (Қаршига)-Қори Барот Назир ўғли;
 - в) Ғузорга-Баҳром Иброҳим ўғли;
 - г) Шаҳрисабзга-Ҳамиджон Исоқ ўғли;
 - д) Чоржўйга-Мулла Чўли Наврўз ўғли;
 - е) Бойсунга-Мирзо Муқим Сафар ўғли;
 - ж) Шерободга-Мирзо Насриддин Азиз ўғли
- каби маҳаллий кадрлар фаолият юритганлар (13.6.70).

Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгаши ташкил қилингандан кейин кўп вақт ўтмай 1923 йил 30 майда Бухоро Республикаси Халқ Нозирлар Шўросининг қарори билан БХСР Меҳнат ва Мудофаа Кенгаши Бухоро Иқтисодий Кенгаши-БИК қилиб қайта тузилди. Бухоро Иқтисодий Кенгаши раиси лавозимида аввал Мўйинжон Аминов, 1923 йил июнь ойидан Мирза Иззатулла Аминов ишлаган. Бу лавозимни 1923 йил охирларида БХСР Нозирлар Шўроси раисининг иккинчи муовини, Меҳнат ва Мудофаа Кенгаши раиси Абдулқодир Муҳитдинов (1892-1934) эгаллаган. Таниқли ва жамоат арбоби ҳисобланган Абдулқодир Муҳитдинов 1920-1923 йилларда бутун Бухоро Инқилобий Қўмитаси раиси, БХСР Деҳқончилик нозирини, БХСР Савдо ва саноат нозирини, БХСР Халқ хўжалиги Олий Кенгаши раиси каби масъул лавозимларда ишлаган эди. А.Муҳитдинов Бухоро Республикасининг мустақиллиги, эътиқод эркинлиги, демократик ислохотларни ёқлаб чиққан ва шу йўлда қатъият билан курашган. 1933 йил 21 августда совет режими томонидан

А.Муҳитдинов қамоққа олиниб, унга “буржуа миллатчиси” тамғаси ёпиштирилди ва 1934 йил 1 июнда отиб ташланди (14.6.140).

Хулоса. БХСРда иқтисодий ислохотларни амалга оширишда Бухоро Иқтисодий Кенгаши қатъият билан фаолият кўрсатган. Бироқ унинг фаолияти Марказининг турли назоратчи органлари, хусусан, Ўрта Осиё Иқтисодий Кенгаши томонидан сергаклик билан назорат қилинган ва бошқариб турилган. Шунинг учун ҳам бу ташкилот Бухоро Республикаси ҳукумати арбоблари кўзлаган иқтисодий ислохотларни тўлиқ амалга ошира олмаган.

1923 йил ёзи ва куздан бошлаб БХСР ҳокимиятининг барча бошқарув ва хўжалик бўғинларидаги кўплаб миллий раҳбар ходимлар Марказдан Бухорога юборилган большевикларнинг кўрсатмасига билан ўз лавозимларидан олиб ташланди. Фитрат, Отаулла Хўжаев, Наиб Ёқубзода, Муинжон Аминов, Саттор Хўжаев каби бешта нозир Бухородан бадарға қилинди. Бухоро Коммунистик партияси ичида ҳам “тозалаш” авж олдирилган.

БХСРда ҳукумат раҳбарлари Ёш бухороликлардан сайланса-да республикадаги сиёсий ва иқтисодий масалаларда РСФСРнинг мухтор вакиллари доимий равишда иш олиб борди ва асосий кўрсатмаларни бериб турган. БХСРда олиб борилаётган тадбирлар большевиклар ва маҳаллий кадрлар ўртасида зиддиятларни келтириб чиқарди ва кучайтирди, натижада БХСРнинг миллий раҳбар ходимлари ҳокимиятдан бир неча марта четлаштирилди (15.6.160).

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Шундай қилиб, БХСР ҳукумати Москва ва Тошкентнинг “коммунистик сабоғини олган” тажрибали совет ходимлари бир қаторда давлат бошқаруви соҳасида ҳеч қандай уқуви бўлмаган оддий коммунистлар (деҳқонлар, мардикорлар, косиблар, аравакашлар ва ҳ.к) билан алмаштирилди. Бу ҳам Марказнинг ўзига хос ғирром ўйинларидан бири эди.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТРАТУРА / REFERENCES):

1. Ўзбекистон Миллий архиви, 53-фонд, 2-рўйхат, 16-иш, 25-варақ.
2. ЎзМА, 53-фонд, 2-рўйхат, 10-иш, 60-варақ.
3. ЎзМА, 53-фонд, 2-рўйхат, 16-иш, 102-варақ.
4. Пардаев А.А. Бухоро ва Хоразмдаги Иқтисодий Кенгашлар фаолияти (1920-1924 йиллар).-Тошкент: “Янги нашр”, 2015. 176 бет.
5. ЎзМА, 2027-фонд, 1-рўйхат, 12-иш, 63-варақ.
6. ЎзМА, 49-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 13-варақ.
7. ЎзМА, 49-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 13-варақ.
8. Пардаев А.А. Бухоро ва Хоразмдаги Иқтисодий Кенгашлар фаолияти (1920-1924 йиллар).-Тошкент: “Янги нашр”, 2015. 176 бет.
9. ЎзМА, 49-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 14-варақ.
10. История Бухарской Народной Советской Республики (1920-1924 гг). Сборник документов.-Тошкент: “Фан”, 1976. 482 с.
11. ЎзМА, 49-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 14-варақ.
12. ЎзМА, 49-фонд, 1-рўйхат, 5-иш, 115-варақ.
13. Пардаев А.А. Бухоро ва Хоразмдаги Иқтисодий Кенгашлар фаолияти (1920-1924 йиллар).-Тошкент: “Янги нашр”, 2015. 176 бет.
14. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси”. 6.-Тошкент 2003. 202 бет.
15. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар) Иккинчи китоб.-Тошкент “Ўзбекистон”,-2019. 560 бет.